

щик навчальних закладів можуть бути творчо осмислені та використані в практиці підготовки спеціалістів вищої ланки.

#### Література

1. Бузескул В.П. Commentationes Nikitinianae. Сборник статей по классической филологии в честь Петра Васильевича Никитина по поводу 30-летия служения его русскому просвещению 1871–1901 / В.П.Бузескул. – СПб. : Тип-ия “В.С.Балашев и К”, 1901. – 364 с.
2. КГІА, ф. 2047, оп.1., ед.уч.559, Письмо Данилевського В. Пильчикову М.Д., кол-во кадрів 10; 7; 6; 5.
3. КГІА, ф. 2052, оп. 1., Іспитова програма з історії літератури по проекту М.Ф. Сумцова. Чернетка. Б/д., 2 арк.
4. КГІА, ф. 2052, оп.1, М.Ф. Сумцов. Тематичний план для дослідницької роботи по вивченню дитячих казок . Б/д., 2 арк.
5. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Введение / А.А. Потебня. – Воронеж : Тип-ия Н.Д. Гольдштейн, 1874. – 540 с.
6. Сумцов Н.О. К вопросу о составлении руководства для студентов имп. Харьковского университета / Н.О. Сумцов. – Х., 1897. – 7 с.
7. Сумцов Н.Ф. Кафедра истории русского языка и словесности в императорском Харьковском университете с 1805 по 1905 г. / Н.Ф. Сумцов. – СПб. : Тип -ия Импер. Акад. наук, 1905. – 21 с.
8. Срезневский И.И. Замечания о первоначальном курсе русского языка И.И. Срезневского / И.И. Срезневский. – СПб., 1899. –36 с.
9. Срезневский И.И. Пособие к чтению Гомера. Выпуск I. Этимология Гомеровского диалекта и комментарии на 1-ю песнь Одиссеи / И.И. Срезневский. – СПб., 1875. – 80 с.

КАЧИНСЬКА І.О.

### СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “ОБРАЗ УЧИТЕЛЯ” В НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОСТОРІ У 70–80-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У період активного пошуку варіативних систем та моделей, інноваційних технологій і методик професійної підготовки педагогічних кадрів на рівні світових стандартів та здобутків цивілізації особливого значення набувають історичний досвід і наукові концепції минулого, які є джерелом розв’язання актуальних питань сьогодення та майбутнього, зокрема питання підвищення статусу професії вчителя, його престижності та значення.

Розробленням наукових основ підготовки вчительських кадрів, визначенням ролі та місця вчителя, його моральних та професійних якостей займалися відомі педагоги й державні діячі: Г. Ващенко, В. Вернадський, В. Винниченко, Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Духнович, А. Макаренко, І. Огієнко, М. Пирогов, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, І. Франко, Я. Чепіга та ін. Проте проблема образу педагога як втілення його особистісно-професійних якостей контексті популяризації професії залишилася поза увагою дослідників.

**Мета статті** – розкрити сутність і зміст поняття “образ учителя” в науково-педагогічному просторі 70–80-х рр. ХХ ст.

Поняття “образ” є ключовим у науковій термінології різних наук. Діапазон наукових інтересів дослідників детермінували широкий спектр його визначень, сутності та змісту.

Доцільно розглянути сутність досліджуваного поняття як смислової категорії. У тлумачному словнику зазначено, що “образ” – це живе, наочне уявлення про когось чи щось. Водночас під “образом” розуміють вигляд [1].

“Образ”, як основне поняття, зустрічаємо в науковому обігу таких дисциплін, як філософія, соціологія, психологія, естетика, література тощо.

Так, з погляду психології, “образ” являє собою суб’єктивне відображення предметів навколишнього світу, його фрагментів та самого суб’єкта, інших людей, є основою для практичних дій та визначається характером цих дій [2].

Поряд з розширеним тлумаченням, існує традиція пов’язувати поняття “образ” з перцептивними формами знання. У працях А. Леонтєва була висунута гіпотеза про образ світу як багатомірне психологічне утворення. Інтенсивне вивчення образу ведеться в когнітивній психології, де, зокрема, обговорюється проблема співвідношення образу, який виникає в результаті актуального сприйняття, з уявленнями про ті самі предмети та події.

Філософія розглядає “образ” як суб’єктивну картину світу, відображення реалій простору та послідовності подій у часі.

З погляду соціології “образ” характеризує конкретні соціокультурні інтер’єри (типові форми, способи та механізми) життєдіяльності соціальних суб’єктів. В діючому словнику соціології термін з’явився наприкінці 60-х рр. ХХ ст., його широко використовували протягом 70-х рр. до початку 80-х рр. ХХ ст. Термін використовували як поняття прикладної соціології для фіксування реальних результатів досліджень, трансляції їх на популярний, повсякденний рівень [3].

Розвиток філософо-соціологічних наук поповнило поняття “образ” терміном “спосіб життя” (рос. “образ жизни”), який охоплює комплекс типових видів життєдіяльності індивіда, соціальної групи, суспільства в цілому в поєднанні з умовами життя, й дає змогу розглядати у взаємозв’язку основні сфери життя людей, працю, побут, культуру, політичне життя [4; 5].

Як категорія естетики “образ” розглядається як художній об’єкт, засіб та форма освоєння життя мистецтвом, засіб існування художнього твору [6].

У літературі під “образом” розуміють художнє відображення ідей та почуттів у звуці, слові, кольорах, а також створений митцем, художником, письменником або поетом характер [1].

Ми будемо розглядати поняття “образ учителя” як уявлення про вчителя як професіонала, громадянина та особистість, яке знайшло відображення в соціокультурному просторі досліджуваного періоду. “Образ учителя”, на нашу думку, є об’єктивне відображення сукупності характеристик професійної діяльності, світогляду, поведінки та спілкування особистості учителя, типових для представників професії та прийнятих гуманітарним стандартом суспільства.

Як показало дослідження, в 70–80-х рр. ХХ ст. вчителю, як головному наставнику покоління, що підростає, відводилася якщо не основна, то одна з найбільш вагомих ролей у формуванні особистості, професія вчителя була в центрі уваги громадськості, а образ старанно формувався та популяризувався. “У нашій країні у вихованні покоління, що підростає, бере активну участь усе суспільство. Проте особливе місце у вихованні нової людини, всебічно та гармонійно розвинутої особистості, партія відводить учителю” [7].

Характер потреби та престижності статусу вчителя був зумовлений декількома причинами:

1. Інтересами ідеології – образ радянського учителя був представлений у контексті досягнень ідеологічного протистояння Заходу як одне із серйозних завойовань радянського суспільства.

2. Запитами самого суспільства, яке відводило вчителю провідну роль у процесі формування морального стандарту майбутнього.

3. Особливостями соціальної структури суспільства – вчитель належав до прошарку інтелігенції, який мав можливість безпосередньо взаємодіяти з усіма членами суспільства.

4. Усвідомленням особливої ролі вчителя як професіонала, діяльність якого здатна забезпечити розвиток та прогрес держави.

Факт визнання значущості професії вчителя в суспільстві підтверджує наявність постійної та систематичної уваги уряду, громадськості, прогресивних сил до педагогічної діяльності. Саме в цей період спостерігалася особливо широка популяризація педагогічних ідей, поглядів, досвіду, яка проводилася в різних формах:

– у публікаціях науково-педагогічних, науково-методичних видань (Наукові видання при вищих навчальних закладах – “Вестник Киевского университета”, “Вестник Ленинградского университета”, “Вестник Львовского университета”, “Вестник Харьковского университета”, “Вісник Київського університету”, “Вісник Львівського державного університету”, “Вісник Національної академії наук України”, “Вісник Академії наук УРСР”, “Вопросы обучения и воспитания школьников: межведомственные научные сборники по вопросам педагогики и психологии (Минский педагогический институт им. А.М. Горького)”, “Доклады Академии наук СРСР”, “Доповіді Академії наук України”);

– в обговореннях наукових проблем на сторінках різних науково-педагогічних збірників (“Новые исследования в педагогических науках”, “Обучение, воспитание и развитие младшего школьника”, “Постоянно действующий межвузовый республиканский тематический сборник научных трудов”, “Педагогіка”, “Педагогіка і методика початкової освіти”, “Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся”);

– на сторінках періодичної преси, видань педагогічного спрямування (“Радянська освіта”, “Учительская газета”, “Воспитание школьников”, “Обучение в высшей и средней специальной школе”, “Новости литературы по педагогическим наукам и народному образованию”, “Педагогіка”, “Общеобразовательная школа для взрослых”, “Педагогіка и народное образование в СРСР”, “Обучение в высшей и средней специальной школе”, “Новости литературы по педагогическим наукам и народному образованию”, “Семья и школа”, “Советская педагогіка”, “Содержание, формы и методы обучения в высшей и средней специальной школе”, “Спутник классного руководителя”, “Среднее специальное образование”, “Школа и производство”);

– у межах роботи педагогічних з’їздів, конференцій;

– у межах науково-громадської діяльності – при деяких науково-дослідних інститутах педагогіки та психології було сформовано групи позаштатних працівників – наукових кореспондентів, яких обирали на зборах учителів і які інформували інститути про нові, передові досягнення, про проблеми та запити практики, про результати наукових досліджень та про реалізацію їх на практиці [8].

Необхідно зазначити, що педагог завжди був ключовою фігурою складного навчально-виховного процесу, вся багатоаспектність організації виховної та навчальної роботи переломлювалася крізь призму особистісних якостей, ерудиції та майстерності конкретної людини, вчителя. Водночас діапазон професійних якостей та вимог морального стандарту вчителя визначали особливості характеру й спрямованість системи освіти будь-якого суспільства, педагогічна діяльність завжди була підпорядкована цілям та завданням державної політики не лише в галузі освіти, а й громадського розвитку в цілому.

Вивчення та аналіз історико-педагогічної літератури [7–10; 12–14] дає змогу стверджувати, що образ учителя досліджуваного періоду також був достатньо складним об'єднанням кількох складових: самостійності, унікальності, харизми, ерудиції та інтелекту особистості педагога, під впливом якої й відбувається формування нового покоління; вимог професії, яка обслуговує інтереси держави, забезпечує потреби суспільства й займає міцні позиції в складній структурі суспільного життя, є такою його частиною, що постійно розвивається та вдосконалюється. На сторінках педагогічної преси, навчальної та науково-методичної літератури, праць науково-практичного характеру, методичних розробок, а також зусиллями різних засобів масової інформації того часу було побудовано образ педагога, який являв собою гармонійне поєднання громадських, моральних та професійних якостей. До того ж, кожна із цих складових позиціювалася як значуща й вимагала постійного розвитку та вдосконалення.

Таким чином, об'єктивний аналіз образу вчителя 70–80-х рр. ХХ ст., який формувався під впливом соціально-політичних особливостей країни, високих вимог державного апарату до освіти, розвитку вітчизняної педагогіки, моральних, інтелектуальних, духовних та ідеологічних запитів суспільства, потребує вивчення проблеми з таких позицій:

- запитів держави, тобто вчитель – людина з активною громадянською позицією, бездоганною та ідеологічно витриманою;
- запитів суспільства, соціуму, тобто вчитель – професіонал, здатний на високому рівні реалізовувати завдання в галузі навчання, виховання та освіти;
- потреб вихованців, тобто вчитель – носій високої гуманності та моральності, спроможний побудувати довірливі, психологічно комфортні стосунки й створити атмосферу добра та творчості в школі;
- особистісних та професійних потреб самого педагога, тобто самооцінка, самоаналіз, уявлення педагога про своє місце, цілі та завдання.

Таким чином, можна стверджувати, що образ учителя досліджуваного періоду розглядали з точки зору активної громадянської та життєвої позиції, професійності, яка змушувала шукати нові підходи до навчання та виховання, модернізувати процес навчання, щоб зробити його ефективним та результативним.

Образ учителя того часу складався із сукупності професійних здібностей:

- педагогічних (організаторські здібності – згрупувати дітей у життєдіяльний, дієздатний колектив, впливати на нього, створити необхідний настрій, перспективу”);
- ораторських (“уміння переконувати народжується в суперечках, дискусіях. І вчитель не може залишатися осторонь”) [9];
- творчих (підкреслювалося, що педагогічна діяльність – особлива місія, яка потребує особливого підходу, й вимагає знищення рутини, шаблонів та нудьги. “Вчитель повинен запалювати розум та серця покоління, що підростає, незгасаючим жовтневим вогнем революційного оновлення світу, поезією праці на славу комунізму, передати йому золоту скарбницю моральних цінностей більшовиків. Все це потребує високої ідейності та постійної творчості” [10]. Учитель виступає митцем, здатним натхненно, на високому рівні вести свою роботу. “Радянський учитель усе своє життя в творчості. Його поклик – експериментувати, шукати шляхи до дитячих сердець. Діяльність педагога неможлива без натхнення, оскільки це – велике мистецтво, й йому притаманне вознесіння, горіння душі, атмосфера думки”) [10].

У системі професійних педагогічних засобів діяльності вчителя міцні позиції стали займати творчі уміння та навички (співати, танцювати, декларувати, малювати тощо).

Необхідно зазначити, що в досліджуваній період популяризувався образ педагога як освіченої особистості, з широкою ерудицією, високим інтелектом. Це образ, сила знань якого викликає захоплення. На сторінках навчальної літератури, статтях науково-публіцистичного характеру ми зустрічаємо й вимоги до рівня освіти, володіння системи знань вчителя та зразки професійної майстерності вчителя-інтелектуала, вчителя-ерудита. “У формуванні педагога на сьогодні достатньо чітко виявляється тенденція до глибокого наукового загартовування його як спеціаліста” [12]. У зв’язку із цим у системі підготовки вчителів міцні позиції стали займати такі категорії, як самопідготовка, самонавчання, самоосвіта.

Вивчення педагогічної періодики, історико-педагогічних матеріалів, науково-популярних статей досліджуваного періоду дає змогу стверджувати, що образ педагога був представлений, насамперед, через вимоги високоморальних якостей, бездоганного еталона поведінки. Це було зумовлено тим, що, навіть в умовах достатньо сурової ідеології, яка пронизувала всі верстви культурного та громадянського життя досліджуваного періоду, значні моральні, розвивальні можливості взаємодії педагога з дитиною вважалися загальноновизнаними – “будуючи свій урок на тісному зв’язку з ідеологією та практикою, педагог має звертати увагу на дитину, на його індивідуальні особливості, внутрішній світ, прагнення та нахили” [13].

Гуманізм педагога в досліджуваній період трактувався неоднозначно, чітко виділялися два підходи до побудови навчально-виховної роботи в школі: адміністративно-командний, тоталітарний стиль та гуманного ставлення до дітей, за якого повною мірою здійснюється індивідуальний підхід.

**Висновки.** Таким чином, аналіз історико-педагогічної літератури дає змогу стверджувати, що в 70–80-х рр. ХХ ст. визнання важливості завдань морального, духовного, ідеологічного виховання покоління, що підростає, зумовило особливе місце педагога у виховному просторі. Образ педагога був поданий у позитивній тональності, являв собою узагальнений характер професіонала, був широко популяризований засобами масової інформації, зусиллями науково-педагогічної, публіцистичної, художньої літератури. На сторінках педагогічної преси, науково-методичної літератури професійного спрямування, педагогічних видань зустрічаємо великий загальний робіт, публікацій, статей, присвячених вивченню різних аспектів проблеми: вимогам до педагога, його професіоналізму, його особистісних якостей, завдань, які він повинен вирішувати.

#### **Література**

1. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д.Н. Ушакова. – М. : Гос. ин-т “Сов. энцикл.”; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935–1940.
2. Психология : словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
3. Социология : энциклопедия / сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 312 с.
4. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1980. – 444 с.
5. Современная философия : словарь и хрестоматия. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – С. 511.
6. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. – М., 2000. – С. 688.
7. Розов В. Кто будет учителем? / В. Розов // Учительская газета. – 1970. – № 2. – С. 2–3.
8. Титов О. Учителя – исследователи / О. Титов // Учительская газета. – 1970. – № 10. – С. 2.
9. Гончарова Е. Политическое образование учителя / Е. Гончарова // Учительская газета. – 1970. – № 18. – С. 3.
10. Комуністичному вихованню – високу ефективність // Радянська освіта. – 1978. – № 31. – С. 1.

11. Здалевич В. Який ти, вчителю? / В. Здалевич // Радянська освіта. – 1989. – № 89. – С. 4.
12. Ніколенко Д. Вихователь передусім / Д. Ніколенко // Радянська освіта. – 1970. – № 19. – С. 2.
13. Насоновская К. Мудрий наставник или “назойливая муха” / К. Насоновская // Учительская газета. – 1984. – № 99. – С. 2.

КОВАЛЕНКО О.А.

## ТЕХНОЛОГІЯ КОНСТРУЮВАННЯ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО УРОКУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Сучасний освітній процес має на меті формування особистості, яка має певні вміння й здібності, які є передумовою становлення її духовних та інтелектуальних якостей. Освіченість формує індивідуальне сприйняття світу, здатність до його творчого перетворення, вміння широко використовувати суб'єктивний досвід в інтерпретації й оцінюванні фактів, явищ, подій на основі особистісно значущих цінностей і внутрішніх настанов. Отже, навчальний процес має бути особистісно спрямованим [11; 12].

**Мета статті** – висвітлити специфічні риси та принципи конструювання особистісно орієнтованого уроку.

Особистісно орієнтоване навчання має забезпечувати розвиток і саморозвиток особистості вихованця як суб'єкта пізнавальної та предметної діяльності, спираючись на його здібності, нахили, інтереси, ціннісні орієнтації та суб'єктивний досвід і надаючи йому можливість реалізувати себе в різних видах діяльності. Найважливішими є такі чинники особистісно орієнтованого освітнього процесу, які розвивають індивідуальність дитини, створюють умови для її саморозвитку та самовираження. Особистісно орієнтоване навчання будується на принципі варіативності [10].

Спробуємо окреслити деякі відмінності підходу українських науковців до розробки концептуальних засад особистісно орієнтованої освіти та технологій її реалізації [6, с. 57–58].

Так, С. Подмазін вважає, що особистісна орієнтація – це не визнання дитини центром освітнього процесу, бо таким центром, на його думку, є особистість. Автор доводить, що за умов, якщо особистість – це системна якість індивіда, яка визначається його включенням у суспільні відносини й формується в спільній діяльності та спілкуванні, то особистісною орієнтацією (як уже зазначалося) є інтеграція індивідуальної та соціальної орієнтації в педагогіці. Така інтеграція має здійснюватися на основі розуміння особистості як складної системи, яка формується у взаємодії індивіда та соціального довкілля, і розуміння того, що мета розвитку особистості та мета розвитку суспільства є взаємоінтегрованими. На сучасному етапі суспільно-історичного розвитку людства благополуччя індивіда, суспільства та держави більше збігаються, ніж суперечать один одному (звичайно ж, ідеться про глобальні тенденції, а не про реалії сучасної України). Збіг у цьому випадку не є тотожністю, а насамперед, системний зв'язок таких цілей [9, с. 146].

Оскільки системоутворювальною якістю особистості є суб'єктність, а розвитку суб'єктності максимально сприяє освітній процес, то його можна назвати особистісно орієнтованим [9, с. 39].

С. Подмазін підкреслює, що основне етико-філософське положення парадигми особистісно орієнтованої освіти відповідає моральному імперативу І. Канта “особистість завжди повинна розглядатися як мета і ніколи як засіб”. Іншими сло-